



## تحلیل محتوای نهج البلاغه بر اساس ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

فرامرز محمدی‌پویا (فرامرز بیجنوند)<sup>۱\*</sup>، اکبر صالحی<sup>۲</sup>، فاطمه مومیوند<sup>۳</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۳/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۳/۲۴

### چکیده

پژوهش حاضر با هدف، تحلیل محتوای نهج البلاغه بر اساس ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و به روش کیفی از نوع تحلیلی- توصیفی صورت پذیرفته است. بدین منظور ابتدا مؤلفه‌های سند تحول بنیادین در هریک از ساحت‌های تربیتی مورد تبیین قرار گرفته؛ برای ساحت تربیت اعتقادی، عبادی ۴۷ مؤلفه، برای ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی ۲۹ مؤلفه، برای ساحت تربیت زیستی و بدنی ۸ مؤلفه، برای ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری ۱۲ مؤلفه، برای ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای ۸ مؤلفه، برای ساحت تربیت علمی و فناوری، ۱۰ مؤلفه و سپس برای هر یک از مؤلفه‌ها، مصادیقی از نهج البلاغه استخراج گردید. لذا می‌توان نتیجه گرفت که ارتباط زیادی بین ساحت‌های تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و نهج البلاغه به‌عنوان یکی از متون اسلامی ارزشمند وجود دارد و پژوهش‌هایی از این دست می‌تواند به غنی‌تر ساختن اسناد تعلیم و تربیت توسط متون دینی و اسلامی کمک نماید.

**کلیدواژه‌ها:** نهج البلاغه، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیت

۱. مدرس مدعو گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام‌نور مرکز نهاوند  
۲. استادیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی  
۳. دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه پیام‌نور مرکز نهاوند  
\*: نویسنده مسئول

## ۱. مقدمه

تربیت انسان و چگونگی دستیابی او به کمال، از دیرباز، همواره مورد علاقه‌ی هر اندیشمند و نظریه‌پرداز بوده است (هاشمی اردکانی، ۱۳۸۸: ۱۶۲). تربیت از نظر لغوی، به معنای پروردن، پروراندن، پرورش دادن، ادب و اخلاق به کسی یاد دادن (عمید، ۱۳۶۲: ۳۱۱) همچنین به معنای پروراندن و پرورش دادن و بارآوردن می‌باشد (مطهری، ۱۳۶۶)؛ اما در اصطلاح، تعاریف زیادی از تربیت ارائه شده است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها از این قرار است؛ جولز سیمون، تربیت را این‌گونه تعریف می‌کند «تربیت، طریقه‌ای است که عقل به‌وسیله‌ی آن، عقل دیگر و قلب، قلب دیگر می‌شود» (ادیب علی، ۱۳۷۹: ۸۴). امیل دورکیم، تربیت را با رویکرد جامعه‌شناختی ویژه‌ی خود تعریف می‌کند. از نگاه وی، تربیت، «آن عملی است که به‌وسیله‌ی آن، نسلی بالغ و رسیده، نسلی را که هنوز برای زندگی، پختگی لازم را ندارد، متأثر می‌کند و هدفش، برانگیختن و گسترش حالت‌های جمعی، عقلی و اخلاقی مرتبی است» (رفیعی، ۱۳۸۱: ۹۱). هربرت اسپنسر در تعریف تربیت می‌گوید «تربیت، عبارت از آماده ساختن انسان است، برای آن که بتواند یک زندگی کامل داشته باشد» (ادیب علی، ۱۳۷۹: ۸۴). اتحادیه‌ی بین‌المللی آموزش و پرورش، تربیت را، فراهم کردن رشد کامل توانایی‌های هر شخص به‌عنوان فرد و نیز به‌عنوان جامعه‌ای مبتنی بر همبستگی و تعاون دانسته است. تربیت از تحول اجتماعی جدایی‌ناپذیر بوده و یکی از نیروهای تعیین‌کننده‌ی تحول است؛ بنابراین هدف تربیت و روش‌های آن باید به‌طور دائم با پیشرفت شناخت کودک و انسان و جامعه که حاصل علم و تجربه است، مورد بازنگری قرار گیرد (میالاره<sup>۱</sup> و ژان، ۱۳۷۰). شهید مطهری، تربیت را پرورش دادن و به فعلیت رساندن استعدادها و ایجاد تعادل و هماهنگی میان آن‌ها می‌داند تا از این راه، مرتبی به حد بالای کمال (شایسته‌ی خود) برسد (مطهری، ۱۳۷۱: ۹۰). تربیت، بر پرورش استعدادهای انسانی، یعنی فراهم کردن زمینه‌ی رشد استعدادهای آدمی دلالت می‌کند و در عین حال از امور ضروری و حیاتی انسان است؛ به طوری که انسان، بدون تربیت هیچ‌چیز ندارد (صالحی و تهامی، ۱۳۸۸: ۷۸-۷۷). تربیت عبارت از هر عمل یا فعالیتی است که دارای اثر سازنده بر روی جسم، روح، شخصیت و یا شایستگی مادی و معنوی فرد باشد (نیکزاد، ۱۳۷۵: ۱۱). در واقع تربیت، به معنای انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت است تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجودی و به‌طور هماهنگ پرورش داده، شکوفا کند و به تدریج به سوی هدف و کمال مطلوب حرکت کند (فایضی و آشتیانی، ۱۳۷۵: ۳۲). تربیت، عملی اجتماعی است که اشخاص را زیر تأثیر و نفوذ محیط، برگزیده و مضبوط (به‌ویژه مدرسه) قرار می‌دهد تا شایستگی اجتماعی کسب کنند و به هدف‌های رشد تکامل فردی برسند (شعاری‌نژاد، ۱۳۶۴). این تعاریف در عین تعدد، در این جهت توافق دارند که تربیت؛ مجموعه‌ی تدابیر و روش‌هایی است که برای به‌فعلیت درآوردن ابعاد گوناگون انسان به کار گرفته

می‌شود (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۶ و شریعتمداری، ۱۳۸۶). با توجه به این تعریف، مربی باید ابعاد انسان را بشناسد تا بتواند جریان تربیت را بر اساس سرشت و فطرت او انجام دهد (مزینانی، ۱۳۸۲). با توجه به ابعاد مختلف انسان، تربیت در ساحت‌های گوناگونی قابل‌تعریف است. در منابع مختلف، ساحت‌های متفاوت و مشترکی برای تربیت آدمی مطرح‌شده است که در این بین، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش<sup>۱</sup> به‌عنوان یک منبع مادر، قابل ارجاع‌تر می‌باشد؛ چرا که براساس بررسی مبانی موردنظر در این زمینه، اقدام به معرفی ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیت نموده است که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود. لازم به ذکر است که هر یک از ساحت‌های شش‌گانه در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، بر اساس سه مقوله معرفی شده‌اند: الف) حدود و قلمرو، ب) رویکرد، ج) اصول که در خود سند مفصلاً توضیح داده‌شده است.

### الف) ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی

به‌طورکلی دو گونه تربیت دینی قابل‌تصور است: نخست تربیتی که چهارچوب بنیادی و اصول آن بر اساس دین و آموزه‌های دینی باشد. این شکل از تربیت دینی در مقابل تربیت سکولار قرار دارد و همه‌ی ابعاد یک نظام را بر اساس مبانی معیارهای دینی شامل می‌شود. در مجموعه‌ی حاضر از این مفهوم با تعبیر تربیت اسلامی یاد شده است و همه ساحت‌های تربیت را در برمی‌گیرد. دوم، بخش خاصی از تربیت که برای تقویت روند دین‌داری و دین‌ورزی متریبان صورت می‌پذیرد. در این شکل از تربیت، اعتقادات و مناسک دین خاصی موردتوجه قرار می‌گیرد و متربی برای رسیدن به ایمان و باور و عمل به آن‌ها تربیت می‌شود (البته مطابق قانون اساسی کشور ما، اقلیت‌های دینی و مذهبی رسمی در تعلیم دین و مذهب خود به فرزندان‌شان آزادند). به همین دلیل و برای تمایز این دو شکل از تربیت دینی، نوع اخیر را تربیت ساحت اعتقادی و عبادی نام نهاده‌ایم و به سبب نزدیکی و خویشاوندی اخلاق و دین، در مجموع ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی نام‌گذاری شد (سند تحول بنیادین<sup>۲</sup>، ۱۳۹۰: ۲۹۹).

ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است، ناظر به رشد و تقویت مرتبه‌ی قابل‌قبولی از جنبه‌ی دینی و اخلاقی حیات طیبیه در وجود متریبان و شامل همه‌ی تدابیر و اقداماتی است که جهت پرورش ایمان و التزام آگاهانه و اختیاری متریبان نسبت به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، اعمال و صفات اعتقادی عبادی و اخلاقی و در راستای تکوین و تعالی هویت دینی و اخلاقی ایشان صورت می‌پذیرد. لذا قلمرو ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، ناظر به خودشناسی و معرفت نسبت به خداوند متعال، معاد، نبوت و پذیرش ولایت رهبران دینی (پیامبر (ص) و ائمه‌ی معصومین (ع)) و پیروی از ایشان است که به حق برترین انسان‌های کامل در طول تاریخ هستند (همان).

۱. مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰)، تهران، دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.

۲. مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران.

تربیت اخلاقی از مهم‌ترین اهداف بعثت انبیا بوده است و جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ اسلامی، به‌ویژه سیره معصومین علیه السلام دارد. این بحث، به‌ویژه مورد توجه خاص امام علی (ع) قرار گرفته و کم‌تر خطبه یا نامه‌ای از نهج البلاغه را می‌توان یافت که در آن حضرت سخن از مسائل اخلاقی به میان نیاورده باشد. از سوی دیگر، پرداختن به اولویت‌ها در هر زمینه‌ای، امری معقول و در حوزه‌ی اندیشه اسلامی پسندیده و مورد تأکید است و آثار شگرفی در زندگی مادی و معنوی انسان دارد. با توجه به جایگاه رفیع تربیت اخلاقی، پرداختن به اولویت‌ها در این موضوع، به‌ویژه از دیدگاه امام علی (ع)، امری ضروری و بایسته است (بناری، ۱۳۷۹: ۱).

### ب) ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی

ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی ناظر به کسب شایستگی‌هایی است که متربیان را قادر می‌سازد تا شهروندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مشارکت کنند. قلمرو ساحت تربیت اجتماعی سیاسی شامل موارد زیر است: ارتباط مناسب با دیگران (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همسایگان و همکاران...)، تعامل شایسته با نهاد دولت و سایر نهادهای مدنی و سیاسی (رعایت قانون، مسؤولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، پاس‌داشت ارزش‌های اجتماعی)، کسب دانش و اخلاق اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفاق و همدلی، درک و فهم اجتماعی، مسالمت‌جویی، درک و فهم سیاسی، عدالت اجتماعی، درک و تعامل میان فرهنگی، تفاهم بین‌المللی، حفظ وحدت و تفاهم، توانایی‌های زبان ملی (فارسی) محلی، جهانی (عربی، انگلیسی و ...) است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۳-۳۰۲). این ساحت نه شناخت‌گرایی صرف است و نه گرایش رفتارگرایی دارد.

ساحت تربیت اجتماعی و مدنی به توسعه‌ی شهروندی یا توانمندی‌های شهری مربوط می‌شود و اهداف آن الزاماً در ارتباط با انتظارات اعضای جوامع و ملت‌های خاص، فهمیده می‌شود؛ زیرا آن‌ها دانش‌ها و طرز تلقی‌ها، ارزش‌ها و مهارت‌های همراه با مشارکت در زندگی جمعی یا مدنی را انتقال می‌دهند (چامبلیس، ۱۹۹۶).

در جامعه‌ی ایران، با توجه به تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی صورت گرفته از دوران مشروطیت به این‌سو و به‌خصوص در دوران پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، توجه به مقوله‌ی تربیت مدنی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است (صفایی‌مقدم و همکاران، ۱۳۸۸: ۳)؛ اما از آن‌جا که تحقق ایده‌های تربیتی در هر جامعه‌ای، متضمن وجود شرایط فرهنگی و اجتماعی مناسب است؛ لذا کشف زمینه‌های ذهنی و فرهنگی لازم برای تحقق آرمان‌های جامعه‌ی مدنی، از کارهای مهمی است که در راستای تربیت مدنی در کشور باید صورت پذیرد. برونر معتقد است که سیاست‌های آموزش و پرورش به‌وسیله‌ی دولت‌ها

و به منظور پاسخگویی به تغییرات گسترده‌ی فرهنگی، اجتماعی و... توسعه می‌یابد (برونر، ۱۹۹۶: ۱۲-۱۱).

### ج) ساحت تربیت زیستی و بدنی

ساحت تربیت زیستی و بدنی بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به حفظ و ارتقای سلامت و رعایت بهداشت جسمی و روانی متریبان در قبال خود و دیگران، تقویت قوای جسمی و روانی، مبارزه با عوامل ضعف و بیماری، حفاظت از محیط‌زیست و احترام به طبیعت است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۵).

مهم‌ترین جهت‌گیری ساحت تربیت زیستی و بدنی عبارت است از: تعامل مستمر روح و بدن، با این توضیح که در این جهت‌گیری رابطه‌ی روح و بدن رابطه‌ی بنیادین، عمیق و در اصل هستی است (نظریه‌ی جسمانیه الحدوث و روحانیه البقا)، به این معنا که ماده‌ی جسمانی بر پایه‌ی حرکت اشدادی وجود، در ذات و جوهر خود کامل می‌شود. در چنین فضای فکری، مفهوم سلامت در این ساحت معنای گسترده‌تری می‌یابد و ابعاد روانی را نیز شامل می‌شود. از این رو می‌توان گفت که رویکرد این ساحت از تربیت نیز نگاهی کلی‌نگر و تلفیقی است (همان: ۳۰۶).

### د) ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری

ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به رشد قوه‌ی خیال و پرورش عواطف، احساسات و ذوق زیبایی‌شناختی متریبان (توان درک موضوعات و افعال دارای زیبایی مادی یا معنوی توان خلق آثار هنری و قدردانی از آثار و ارزش‌های هنری) است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۷).

### و) ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای

ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به یکی از ابعاد مهم زندگی آدمی یعنی بُعد اقتصادی و معیشتی انسان‌هاست. این ساحت ناظر به رشد توانایی‌های متریبان در تدبیر امر معاش و تلاش اقتصادی و حرفه‌ای است (اموری نظیر درک و فهم مسائل اقتصادی، درک و مهارت حرفه‌ای، التزام به اخلاق حرفه‌ای، توان کارآفرینی، پرهیز از بطالت و بیکاری، رعایت بهره‌وری، تلاش جهت حفظ و توسعه‌ی ثروت، اهتمام به بسط عدالت اقتصادی، مراعات قوانین کسب‌وکار و احکام معاملات و التزام به اخلاق و ارزش‌ها در روابط اقتصادی) (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۹).

### ی) ساحت تربیت علمی و فناوری

ساحت تربیت علمی و فناوری بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به کسب شایستگی‌هایی (صفات و توانمندی‌ها و مهارت‌ها) است که متریبان را در شناخت و بهره‌گیری و توسعه‌ی نتایج تجارب متراکم بشری در عرصه‌ی علم و فناوری یاری کند تا براساس آن متریبان قادر شوند، با عنایت به تغییرات و تحولات آینده، نسبت به جهان هستی (نگاه آیه‌ای به هستی) و استفاده و تصرف

مسئولانه در طبیعت (نگاه ابزاری)، بینشی ارزش‌مدار کسب کنند. ترکیب نگاه آیه‌ای و ابزاری منجر به تصرف و بهره‌گیری مسئولانه از طبیعت منجر خواهد شد که می‌تواند به یک راهبرد اساسی در نگاه انسان به طبیعت و حفظ و مراقبت از آن بینجامد. لذا این ساحت از تربیت ناظر به رشد توانمندی افراد جامعه در راستای فهم و درک دانش‌های پایه و عمومی، کسب مهارت دانش‌افزایی، به‌کارگیری شیوه‌ی تفکر علمی و منطقی، توان تفکر انتقادی، آمادگی جهت بروز خلاقیت و نوآوری و نیز ناظر به کسب دانش، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۱۱).

با توجه به این نکته که فلسفه و ارزش‌های حاکم بر جامعه‌ی ما از دین مبین اسلام نشأت می‌گیرد، لذا استفاده از متون غنی دینی و اسلامی در این زمینه لازم خواهد بود. فرمایشات حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه، به‌عنوان یکی از منابع بسیار ارزشمند که به مسائل مبتلابه جامعه پرداخته است بر همگان مبرهن و آشکار است. مباحث تربیتی نیز یکی از موضوعاتی است که در نهج‌البلاغه در قالب نامه‌ها، خطبه‌ها و حکمت‌ها، بارها خطاب به کارگزاران و افراد جامعه مورد تأکید قرار گرفته است. لذا تحلیل نهج‌البلاغه بر اساس ساحت‌های تربیتی به منظور بررسی میزان همخوانی ساحت‌های سند تحول بنیادین با این کتاب ارزشمند و بهره‌گیری از این متن دینی در تبیین سند، ضروری به نظر می‌آید. درزمینه‌ی سند تحول بنیادین و کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه، پژوهش‌هایی صورت گرفته است که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌گردد:

حاجی‌بابایی (۱۳۹۱)، در پژوهش خود با عنوان «ویژگی‌های مدرسه‌ای که دوست داریم با توجه به سند تحول بنیادین» به این نتایج دست یافت که این مدرسه زمینه‌ساز تحقق مراتب حیات طیبه در دانش‌آموزان و کانون عرضه خدمات و فرصت‌های تعلیم و تربیت به فراگیران بوده، تکوین و تعالی پیوسته هویت آنان براساس نظام معیار اسلامی را ضمانت می‌نماید. مدرسه‌ای که در ارتقای کیفیت آموزشی و پرورشی و رشد و شکوفایی استعدادهای دانش‌آموزان موفقیت کامل داشته و به تعبیر دیگر همه فراگیران، معلمان، اولیاء و اهالی محله، این مدرسه را دوست خواهند داشت. چنین مدرسه‌ای باید بتواند مکانی مناسب برای تربیت انسانی مؤمن و متخلق به اخلاق اسلامی فراهم نماید و زمینه‌ساز تحقق همه‌جانبه‌ی عدالت تربیتی در کشور، ارتقاء دهنده‌ی بهره‌وری منابع در مدارس، افزایش‌دهنده مشارکت جامعه در رشد و تعالی تعلیم و تربیت مدرسه و یاری‌کننده‌ی کشور در دستیابی به رتبه نخست تربیت در منطقه و جهان اسلام بر اساس چشم‌انداز ۲۰ ساله باشد.

پیروانی‌نیا و پیروانی‌نیا (۱۳۹۲) در پژوهش خود با عنوان «تحلیل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از نظر میزان اهمیت به یادگیری سازمانی» به این نتایج رسیدند که بیشترین توجه به مؤلفه‌های تصمیم‌گیری و تعامل با محیط بیرونی شده است و به مؤلفه‌های گفت‌وگو و تجربه‌اندوزی و آزمایش به ترتیب کم‌ترین توجه شده است. لذا به نظر می‌رسد که برای دستیابی به اهداف سند تحول بنیادین، لازم است تا در همه زمینه‌های یادگیری سازمانی فرهنگیان تجدیدنظری کلی در سیاست‌های اجرایی آموزش و پرورش انجام شود.

آل حسینی و همکاران (۱۳۹۱) نیز در پژوهش دیگری با عنوان «فلسفه‌ی تربیت در جمهوری اسلامی ایران و مسأله‌ی ربط» به این یافته‌ها رسیدند که ایجاد تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت مستلزم تحول نگرش ما به تکالیف و مأموریت‌های فلسفه‌ی تربیت در جمهوری اسلامی ایران است. همچنین به خلأهای ناشی از نبودن رویکرد عملی برای غلبه بر مسأله‌ی ربط و ایجاد تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت اشاره و بر ضرورت در پیش گرفتن رویکرد عملی با نظر به محدودیت و نابسندگی رویکرد نظری کنونی تأکید شده است.

بیجنوند و باقری (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان "تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق عبودیت از منظر نهج‌البلاغه"؛ به بررسی بُعدی از سند تحول بنیادین در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های مطرح‌شده از امام علی (ع) در نهج‌البلاغه پرداخته و در این زمینه، ۳۰ مؤلفه برای عبودیت از جمله خدامحوری، خودشناسی، عدالت‌محوری، توکل بر خدا، دعا و استعانت از خدا، ... تبیین کرده، و در ادامه ۹۲ مصداق برای آن‌ها مستخرج نموده‌اند.

بیجنوند و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهش دیگری با عنوان "تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق تفکر انتقادی از منظر نهج‌البلاغه"؛ به بررسی بُعدی دیگر از سند تحول بنیادین در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های مطرح‌شده از امام علی (ع) در نهج‌البلاغه پرداخته‌اند. ایشان در یافته‌های خود به تبیین ۱۴ مؤلفه درزمینه‌ی تفکر انتقادی دست یافتند که عبارت‌اند از قضاوت با معیار روشن و پرهیز از تعجیل در قضاوت، استدلال در امور، حقیقت‌جویی، بررسی مسائل از زوایای مختلف، دوری از اغراض شخصی، شفاف‌سازی و عینیت‌گرایی در امور، انعطاف‌پذیری در عقاید، شک‌گرایی معقول (تردید سازنده)، احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها، کنجکاو و ... و همچنین ۴۹ مصداق از نهج‌البلاغه را برای مؤلفه‌های خود استخراج کردند.

بیجنوند (۱۳۸۹) همچنین در پژوهش دیگری با عنوان "تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق تربیت مدنی از منظر نهج‌البلاغه"؛ به بررسی بُعدی دیگر از سند تحول بنیادین در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های مطرح‌شده از امام علی (ع) در نهج‌البلاغه پرداخته و در این زمینه، ۲۶ مؤلفه برای تربیت مدنی، از جمله مردم‌سالاری، قانونمندی، شایسته‌سالاری، احترام و محبت، مسئولیت‌پذیری، حفظ شأن انسانی، وفای به عهد، نظارت و پاسخگویی، ... تبیین شده است، و در ادامه ۴۵ مصداق برای آن‌ها مستخرج شده است.

از آن‌جا که سند تحول بنیادین، جزء اسناد مادر در آموزش و پرورش محسوب گردیده و از طرف دیگر در صدد بوده که با متون دینی جامعه‌ی اسلامی ایران انطباق داشته باشد، لذا در این پژوهش سعی شده است که به‌منظور تکمله بخشی به زاویه‌ی تعلیم و تربیت اسلامی در سند تحول بنیادین، به تحلیل محتوای کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه براساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین پرداخته شود. به همین منظور سؤالات پژوهشی ذیل مطرح و بررسی شده‌اند:

۱. مؤلفه‌های هر یک از ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش کدامند؟
۲. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اعتقادی، اخلاقی، عبادی از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟

۳. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟
۴. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیستی و بدنی از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟
۵. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟
۶. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟
۷. مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی علمی فناوری از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟

## ۲. روش‌شناسی

روش پژوهش حاضر، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا بوده است که طی آن متن کامل کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه و همچنین سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. به این منظور، از فرم واریسی دومرحله‌ای باز و بدون پیش‌سازمان یافتگی جهت تحلیل محتوای نهج‌البلاغه استفاده شده است. به این صورت که ابتدا به تبیین مؤلفه‌های ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیت در سند تحول بنیادین اقدام شده است و سپس کل خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های منتسب به امام علی (ع) (در نهج‌البلاغه) تحلیل شده و مواردی که دارای مضامین مرتبط با ساحت‌های تربیتی بودند، شناسایی و طی دو موقعیت از جمله؛ آدرس خطبه (نامه و یا حکمت) و زمینه‌ی مصداقی، در فرم تحلیل محتوا منظور شده‌اند. در مرحله‌ی بعد ضمن بررسی مفاد خطبه (نامه و یا حکمت) و مضامین مطرح در آن‌ها، از بخش دوم ابزار جهت طبقه‌بندی خطبه‌ها (نامه‌ها و یا حکمت‌ها) به منظور تبیین و دستیابی به مصادیق هر یک از مؤلفه‌ها، بهره گرفته شد.

## ۳. یافته‌های پژوهش

در این پژوهش با هدف تحلیل محتوای نهج‌البلاغه براساس ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به بررسی خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های مطرح‌شده از امام علی (ع) در نهج‌البلاغه پرداخته شده و یافته‌های مربوط به هر کدام از ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیتی در جدول ذیل معرفی شده است.

**سؤال اول پژوهش:** مؤلفه‌های هر یک از ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش کدامند؟

جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش پرداخته و برای هر یک از ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیتی، مؤلفه‌هایی تبیین شده است که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌گردد.



جدول ۱: مؤلفه‌های ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مؤلفه‌های ساحت‌های شش‌گانه‌ی تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	
<b>اعتقادی، اخلاقی، عبادی</b>	<p>دین‌داری و اخلاق - حفظ کرامت و عزت‌نفس - عقلانیت محوری - کسب بصیرت دینی - مسئله محوری - تعالی ارزش‌های دینی - پرهیز از ایمان‌گروی صرف - پرهیز از تکفیر و تفسیق - پرهیز از تحجر و خرافه‌گویی - ارزش‌های عام انسانی - حرکت از الزام بیرونی به الزام درونی - مدرنیته و سنت - توازن بین ظاهر و باطن - رعایت اعتدال - رفع و دفع ردایل - مستدل در انتخاب - گستردگی فکر (ذهن باز) - خدامحوری (اطاعت از خدا) - خودشناسی - عدالت محوری - توجه کردن به ارزش‌های الهی به‌جای ارزش‌های غیر الهی - اقدام به عمل برای خدا - ناظر دانستن خداوند در همه‌ی احوال - توکل بر خدا - راضی بودن به رضای خداوند - دعا و استعانت از خدا - امیدواری به رحمت خدا - اعتقاد به روز رستاخیز - یادآوری مرگ - پرهیز از دل‌بستگی به دنیا - پرهیز از آزروی دراز - اکتفا به حد ضرورت از دنیا - عبرت از درگذشتگان - محوریت دین در همه‌ی امور زندگانی - تقوا - جهاد با نفس - انجام واجبات - پرهیز از عجب و خودپسندی - پرهیز از ستم - صبر و تحمل در راه حق - توبه - تسلیم بودن در برابر قضاء و قدر الهی - خاشع بودن - گریستن از خوف الهی - تواضع - امر به معروف و نهی از منکر - یادآوری و شکرگزاری نعمت‌ها</p>
<b>اجتماعی و سیاسی</b>	<p>ارتباط با دیگران - ارتباط با خانواده - ارتباط با نهادهای دولتی - ارتباط با نهادهای مدنی و اجتماعی - کسب دانش و مهارت‌های اجتماعی - خانواده صالح؛ جامعه صالح - توجه به نهاد خانواده - اخلاق شهروندی - اخلاق اجتماعی - هنجارهای اجتماعی - آیین‌نامه‌های اخلاقی - فضیلت‌مداری - جلوگیری از خودکامگی و استبداد - مدیریت زندگی فردی و اجتماعی - توجه به اقلیت‌های دینی - مردم‌سالاری - حفظ شأن و جایگاه انسانی - قانونمندی - شایسته‌سالاری - تأکید بر حقوق متقابل مردم و حاکمان - مشارکت مردم در تعیین سرنوشت - حق برخورداری از احترام و محبت - حفظ اسرار دیگران - وفای به عهد - نظارت و پاسخگویی - رسیدگی و نظارت بر زندگی محرومین - اصلاح شرایط - پرهیز از مصاحبت با بدان - توصیه به همنشینی با نیکان</p>
<b>زیستی و بدنی</b>	<p>حفظ بهداشت زیستی - آرایش ظاهری - استحمام بدن - زیست بوم شهری - منابع طبیعی - احترام به طبیعت - سلامت فردی و اجتماعی - تعامل مستمر روح و بدن</p>
<b>زیبایی‌شناختی و هنری</b>	<p>خیال‌پردازی و عواطف - نیکو داشتن هنر - اخلاق اجتماعی - آرامش روانی - زیبایی‌شناسی ظاهری - درک موضوعات ذهنی - توان درک خلق آثار هنری - تولید هنر - خلق معنا و کشف معنا - دریافت احساس و معنا - سعه‌ی صدر - ارزش‌مداری - احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها</p>
<b>اقتصادی و حرفه‌ای</b>	<p>حفظ و توسعه ثروت - اقتصاد و معیشت - قوانین کسب‌وکار - پرهیز از بطالت و بیکاری - توجه به کارآفرینی - پرهیز از اسراف و تبذیر - درآمد و کسب حلال - تحول مشاغل و حرفه‌ها</p>
<b>علمی و فناوری</b>	<p>علم و فناوری - تلفیق علم و فناوری - تلفیق و هماهنگی علم و دین - تفکر علمی و منطقی - خلاقیت و نوآوری - فهم و درک دانش - پایان‌ناپذیری دانش - تحول در دانش - تلفیق و هماهنگی علم و عمل - حقیقت‌جویی</p>

**سؤال دوم پژوهش:** مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اعتقادی، اخلاقی، عبادی از منظر نهج البلاغه کدامند؟

جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن کتاب نهج البلاغه پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی اعتقادی، اخلاقی، عبادی، مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌گردد.

جدول ۲: مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اعتقادی، اخلاقی، عبادی از منظر نهج البلاغه

ساحت اعتقادی، عبادی، اخلاقی	
مؤلفه‌ها	مصادیق
دین‌داری و اخلاق	حکمت (۱، ۴۰، ۱۱۳، ۱۳۰، ۱۸۷، ۲۰۳، ۲۴۳، ۲۸۰، ۴۰۷) - نامه (۲۷، ۷، ۹، ۶۹)
حفظ کرامت و عزت نفس	حکمت (۳۹۸) - خطبه (۸۵، ۲۲۱)
عقلانیت محوری	حکمت (۴۲، ۲۱۲، ۲۱۹، ۴۲۱، ۴۲۴، ۴۵۰) - نامه (۷۸)
کسب بصیرت دینی	خطبه (۳۸، ۲۸۱، ۴۰۷، ۴۰۱، ۴۰۱، ۸۱)
مسأله محوری	خطبه (۳، ۱۹۹) - نامه (۴۰، ۴۵، ۴۶، ۵۰) - حکمت (۲۴۴، ۲۹۰، ۳۳۰، ۳۵۸، ۴۲۵، ۴۷۸)
تعالی ارزش‌های دینی	خطبه (۱۲)
پرهیز از ایمان‌گروی صرف	حکمت ( (۳۱، ۳۱۰، ۴۵، ۴۵۸، ۴۳۷، ۳۱، ۳۱۷، ۱۷۶) - نامه (۴۸، ۲۷) - خطبه (۱۸۹، ۵۲، ۱۱۰، ۱۱۴، ۸۶، ۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۵۷، ۸۹)
پرهیز از تکفیر و تفسیق	حکمت (۳۱) - نامه (۶۴) - خطبه (۷۹)
پرهیز از تحجر و خرافه‌گویی	حکمت (۴۰۰)
ارزش‌های عام انسانی	حکمت (۲۵۷)
حرکت از الزام بیرونی به الزام درونی	خطبه (۱۵۲، ۶۸)
مدرنیته و سنت	خطبه (۱، ۱۶، ۸۸، ۹۱، ۹۴، ۱۱۰، ۱۰۵، ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۳۸، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۶۹، ۱۷۶، ۱۸۲، ۱۹۹، ۲۲۸) - نامه (۵۲، ۵۳، ۷۷)
توازن بین ظاهر و باطن	حکمت (۲۱۴، ۳۳۳، ۴۰۶) - نامه (۳۱، ۴۶)
رعایت اعتدال	حکمت (۲، ۳۳، ۳۵۲، ۱۹۲، ۳۴۷، ۱۹۲، ۴۳۹، ۲۹۸، ۲۹۶) - نامه (۱۱، ۲۱، ۱۹، ۴) - خطبه (۱۲۷، ۷)
رفع و دفع ردایل	حکمت (۳۱، ۲۷، ۱۹)
مستدل در انتخاب	نامه (۴، ۳۴، ۳۸، ۵۳) - خطبه (۶۷)
گسترده‌گی فکر (ذهن باز)	حکمت (۴۸) - نامه (۳۱)
خدامحوری (اطاعت از خدا)	خطبه (۸۷، ۱۹۲، ۲۱۶) - نامه (۲۶، ۵۳، ۵۶) - حکمت (۱۶۶)
خودشناسی	خطبه (۱۰۳) - حکمت (۱۴۹)
عدالت محوری	خطبه (۱۲۶) - نامه (۵۳)

خطبه (۱۳۰، ۱۳۱) - نامه (۵۳، ۲۷)	توجه کردن به ارزش‌های الهی به جای ارزش‌های غیر الهی
نامه (۴۵، ۳۱) - حکمت (۱۷۴)	اقدام به عمل برای خدا
خطبه (۸۶) - حکمت (۲۰۳)	ناظر دانستن خداوند در همه‌ی احوال
خطبه (۹۰، ۱۶۱) - نامه (۳۱)	توکل بر خدا
حکمت (۵، ۳۷۳) - خطبه (۳۷)	راضی بودن به رضای خداوند
حکمت (۱۴۵، ۳۰۲) - نامه (۳۱)	دعا و استعانت از خدا
حکمت (۹۰)	امیدواری به رحمت خدا
خطبه (۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۴) - نامه (۳۱) (حکمت ۲۹، ۴۴، ۷۷)	اعتقاد به روز رستاخیز
خطبه (۱۱۳، ۱۳۲، ۱۸۸) - نامه (۲۷)	یادآوری مرگ
خطبه (۴۵، ۱۳۳، ۲۰۳، ۲۳۰) - (حکمت ۱۱۹)	پرهیز از دل‌بستگی به دنیا
نامه (۳۱) - (حکمت ۳۴، ۳۶) - خطبه (۸۶)	پرهیز از آرزوی دراز
نامه (۲۱، ۴۵) - (حکمت ۱۹۲) - خطبه (۴۵)	اکتفا به حد ضرورت از دنیا
خطبه (۱۱۱، ۱۳۲، ۱۶۱، ۱۸۸)	عبرت از درگذشتگان
خطبه (۸۷، ۱۳۱، ۱۳۶)	محوریت دین در همه‌ی امور زندگانی
نامه (۵۳) - (حکمت ۹۵، ۱۳۰) - خطبه (۷۶)	تقوا
نامه (۵۳، ۳۰)	جهاد با نفس
نامه (۵۳، ۴۷)	انجام واجبات
نامه (۵۳) - (حکمت ۳۸، ۴۶، ۱۶۷)	پرهیز از عجب و خودپسندی
نامه (۵۳) - (حکمت ۲۲۱)	پرهیز از ستم
نامه (۳۱) - (حکمت ۳۱، ۸۲، ۱۴۴)	صبر و تحمل در راه حق
حکمت (۸۷، ۸۸، ۹۴، ۱۳۵، ۳۷۱)	توبه
خطبه (۱۸۰)	تسلیم بودن در برابر قضاء و قدر الهی
خطبه (۱۹۰)	خاشع بودن
خطبه (۹۷)	گریستن از خوف الهی
خطبه (۱۹۲، ۱۹۳)	تواضع
خطبه (۱۰۵، ۱۲۹، ۱۵۶) - نامه (۴۷)	امر به معروف و نهی از منکر
حکمت (۱۳) - (حکمت ۲۹۰)	یادآوری و شکرگزاری نعمت‌ها

**سؤال سوم پژوهش:** مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی از منظر نهج‌البلاغه کدامند؟ جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن کتاب نهج‌البلاغه پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی، مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول شماره ۳ مشاهده می‌گردد.

جدول ۳: مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اجتماعی و سیاسی از منظر نهج البلاغه

ساحت تربیت اجتماعی سیاسی	
مصادیق	مؤلفه‌ها
خطبه (۵) - حکمت (۴۶۴)	ارتباط با دیگران
حکمت (۳۳۸، ۳۵۲، ۱۴۱، ۲۵۷، ۳۵۳) - خطبه (۸۰)	ارتباط با خانواده
حکمت (۱۱۳، ۶، ۴، ۱، ۲۵۲، ۱۵۹، ۶، ۴)	ارتباط با نهادهای دولتی
خطبه (۳۹، ۱۶)	ارتباط با نهادهای مدنی و اجتماعی
حکمت (۱۵۹، ۳۱۰، ۱، ۲، ۷، ۲۸، ۴۷، ۵۴، ۲۲۸، ۳۴۹)	کسب دانش و مهارت‌های اجتماعی
حکمت (۲۵۷، ۳۹۰، ۳۵۲، ۲۵۷، ۱۴۱، ۳۵۳)	خانواده صالح؛ جامعه صالح
حکمت (۳۹۰، ۳۵۲، ۲۳۸، ۱۵۲، ۱۵۷)	توجه به نهاد خانواده
نامه (۴۷)	اخلاق شهروندی
نامه (۳۱)	اخلاق اجتماعی
حکمت (۳۴۳، ۲۳۴) - نامه (۳۱، ۲۵) - خطبه (۱۹۰)	هنجارهای اجتماعی
خطبه (۷۶، ۱۸۲، ۱۱۴، ۱۱۴، ۷۸، ۱۴۹، ۱۱۹، ۱۱۶) - حکمت (۳۸، ۳۰۶، ۲۵۷، ۳۵۲، ۴۰، ۲۳۴)	آیین‌نامه‌های اخلاقی
خطبه (۱۶، ۶۶، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۲۱، ۱۹۷، ۲۳۹) - حکمت (۱۹۲، ۱۱۹، ۳۲۵) - نامه (۲۸)	فضیلت مداری
خطبه (۱۴۴، ۳۸، ۴، ۱۹۲، ۱۱۳، ۳)	جلوگیری از خودکامگی و استبداد
حکمت (۴۱۱، ۲۵۷، ۱۴۱)	مدیریت زندگی فردی و اجتماعی
خطبه (۴۸، ۹۶) - حکمت (۱۵۶)	توجه به اقلیت‌های دینی
خطبه (۹۲، ۱۳۷)	مردم‌سالاری
حکمت (۴۵۶، ۱۶۴)	حفظ شأن و جایگاه انسانی
خطبه (۲۰۵، ۴۰)	قانون‌مندی
نامه (۵۳)	شایسته‌سالاری
خطبه (۲۱۶، ۳۴)	تأکید بر حقوق متقابل مردم و حاکمان
نامه (۵۳) - حکمت (۱۶۱)	مشارکت مردم در تعیین سرنوشت
نامه (۵۳)	حق برخورداری از احترام و محبت
نامه (۵۳) - حکمت (۳۸۱، ۱۶۲، ۴۸، ۶)	حفظ اسرار دیگران
نامه (۵۳) - خطبه (۴۱) - حکمت (۱۵۵)	وفای به عهد
نامه (۵۳)	نظارت و پاسخگویی
نامه (۵۳)	رسیدگی و نظارت بر زندگی محرومین
نامه (۱۰)	اصلاح شرایط
نامه (۶۹، ۳۱)	پرهیز از مصاحبت با بدان
نامه (۵۳)	توصیه به همنشینی با نیکان

**سؤال چهارم پژوهش:** مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیستی و بدنی از منظر نهج البلاغه کدامند؟ جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن کتاب نهج البلاغه پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیستی و بدنی، مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول شماره ۴ مشاهده می‌گردد.

جدول ۴: مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیستی و بدنی از منظر نهج البلاغه

ساحت تربیت زیستی و بدنی	
مؤلفه‌ها	مصادیق
حفظ بهداشت زیستی	حکمت (۲۶۵، ۲۲۵، ۱۴۸، ۴۷۳، ۱۷۵، ۱۲۸، ۲۵۶)
آرایش ظاهری	حکمت (۴۷۳)
استحمام بدن	حکمت (۳۹۷) - خطبه (۲۴۴)
زیست‌بوم شهری	نامه (۶۹)
منابع طبیعی	حکمت (۱۲۸) - خطبه (۱۳۴، ۱۷۱، ۱۳۹، ۱۳۰، ۱۲۵، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۱، ۳/۵)
احترام به طبیعت	خطبه (۱۵۴)
سلامت فردی و اجتماعی	حکمت (۳۰۲، ۳۸۸، ۴۲۵، ۳۸۸، ۴۲۰، ۴۰۰، ۲۷۰، ۳۸۸، ۱۰۸، ۱۲۳) - خطبه (۸۳، ۳۴، ۳۵)
تعامل مستمر روح و بدن	خطبه (۱) - حکمت (۲۵۶)

**سؤال پنجم پژوهش:** مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری از منظر نهج البلاغه کدامند؟

جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن کتاب نهج البلاغه پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری، مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌گردد.

جدول ۵: مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی زیبایی‌شناختی و هنری از منظر نهج البلاغه

تربیت زیبایی‌شناختی و هنری	
مصادیق	مؤلفه‌ها
حکمت (۴۷۳، ۳۳۳)	خیال‌پردازی و عواطف
حکمت (۷۸)	نیکو داشتن هنر
نامه (۳۱)	اخلاق اجتماعی
حکمت (۳۳۳)	آرامش روانی
حکمت (۴۷۳) - خطبه (۹۱)	زیبایی ظاهری
خطبه (۹۱) - حکمت (۲۲۳)	درک موضوعات ذهنی
حکمت (۳۳۵، ۳۸۸، ۴۲)	توان درک خلق آثار هنری
نامه (۶۹، ۳۱)	خلق معنا و کشف معنا
حکمت (۹۱، ۲۱۱، ۳۰۰)	دریافت احساس و معنا
حکمت (۱۵۳، ۸۲، ۳۱) - نامه (۵۳، ۳۱) - خطبه (۳)	سعه‌ی صدر
نامه (۵۳)	ارزش‌مداری
نامه (۵۳، ۳۱)	احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها

**سؤال نهمین پژوهش:** مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای از منظر نهج البلاغه کدامند؟

جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن کتاب نهج البلاغه پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای، مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول شماره ۶ مشاهده می‌گردد.

جدول ۶: مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی اقتصادی و حرفه‌ای از منظر نهج البلاغه

ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای	
مصادیق	مؤلفه‌ها
حکمت (۳۰۷، ۳۰۴) - نامه (۲۴)	حفظ و توسعه ثروت
حکمت (۲۵۸، ۳۴۰)	اقتصاد و معیشت
حکمت (۲۷۸) - خطبه (۱۵۷) - نامه (۷۴، ۳۱)	قوانین کسب‌وکار
حکمت (۲۳۹، ۱۹۶)	پرهیز از بطالت و بیکاری
نامه (۵۳، ۹۸، ۱۰۰)	توجه به کارآفرینی
حکمت (۲۲۹) - نامه (۳۳)	پرهیز از اسراف و تبذیر
حکمت (۴۲۹، ۴۱۶، ۳۴۴، ۳۴۰، ۵۸) - نامه (۳)	درآمد و کسب حلال
حکمت (۳۱۶، ۳۰۷، ۱۹۶، ۵۷، ۵۸، ۱۹۲)	تحول مشاغل و حرفه‌ها

**سؤال هفتم پژوهش:** مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی علمی و فناوری از منظر نهج البلاغه کدامند؟ جهت پاسخگویی به این سؤال پژوهشی، به تحلیل محتوای متن کتاب نهج البلاغه پرداخته و برای هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیتی علمی و فناوری، مصادیقی مرتبط مستخرج شده است که در جدول شماره ۷ مشاهده می‌گردد.

جدول ۷: مصادیق مؤلفه‌های ساحت تربیتی علمی و فناوری از منظر نهج البلاغه

ساحت تربیت علمی و فناوری	
مؤلفه‌ها	مصادیق
علم و فناوری	حکمت (۲۰۵، ۳۲۰، ۷۹، ۹۶، ۳۶۶، ۳۳۸، ۲۸۱، ۴۵۷، ۱۴۷، ۶، ۲۸۴، ۷، ۲۷۴)
تلفیق علم و فناوری	حکمت (۵۰۲، ۱۷، ۴۴۷، ۸۲، ۲، ۳۶۶، ۳۳۸، ۹۲، ۱۲۷، ۲۷۴)
تلفیق و هماهنگی علم و دین	خطبه (۱۶۰) - حکمت (۳۶۶، ۳۲۰، ۹۶)
تفکر علمی و منطقی	حکمت (۳۶۶، ۴۵۷، ۳۳۸، ۳۶۶) - خطبه (۲۳۹، ۱۰۵)
خلاقیت و نوآوری	حکمت (۵، ۷۹، ۱۷۲، ۲۸۴، ۳۷۶) - خطبه (۷۹) - نامه (۵۳)
فهم و درک دانش	حکمت (۷۹، ۴۷۸) - خطبه (۱۸۹، ۹۱، ۱۰۹)
پایان‌ناپذیری دانش	حکمت (۱۹۶)
تحول در دانش	حکمت (۸۹)
تلفیق و هماهنگی علم و عمل	حکمت (۳۶۶) - نامه (۳۱)
حقیقت‌جویی	حکمت (۴۵۸، ۴۲۱) - نامه (۳۱)

### بحث و نتیجه‌گیری

متون دینی و اسلامی به‌عنوان رهنمودهایی ارزنده برای سعادت بشر بوده و هستند و رسالت و وجودی‌شان نیز همین بوده است. لذا استفاده از این متون در نظام تعلیم و تربیت همه‌ی جوامع به‌خصوص جوامع اسلامی الزامی به نظر می‌رسد. از آن‌جا که سند تحول بنیادین به‌منظور تحولی شگرف در نظام تعلیم و تربیت کشور تدوین شده است، پس بهره‌گیری از متون دینی و اسلامی از جمله نهج البلاغه در آن، لازم و ضروری به نظر می‌رسد. بدین منظور هر کدام از ساحت‌های شش‌گانه‌ی سند تحول بنیادین مورد تحلیل قرار گرفته و مؤلفه‌های آن‌ها تبیین شده و سپس به بررسی مصادیق هر یک از مؤلفه‌ها در نهج البلاغه پرداخته شده است.

ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی ناظر به خودشناسی و معرفت نسبت به خداوند متعال، معاد، نبوت و پذیرش ولایت رهبران دینی و پیروی از ایشان است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۲۹۹). در بررسی این ساحت تربیتی، ۴۷ مؤلفه تبیین شد و برای هر کدام مصادیقی مستنداً استخراج گردید. این یافته با یافته‌های بیجنوند و باقری (۱۳۹۰)، همخوانی دارد. ایشان نیز در پژوهش خود مؤلفه‌هایی از جمله خدامحوری، خودشناسی، عدالت‌محوری، توکل بر خدا، دعا و استعانت از خدا، ... را برای عبودیت تبیین

کرده‌اند. ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی ناظر به کسب شایستگی‌هایی است که متریبان را قادر می‌سازد تا شهروندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مشارکت کنند (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۳-۳۰۲). در بررسی این ساحت تربیتی، ۲۹ مؤلفه تبیین شد. این یافته با یافته‌های بیجنوند (۱۳۸۹)، همخوانی دارد. ایشان نیز در پژوهش خود مؤلفه‌هایی از جمله مردم‌سالاری، قانونمندی، شایسته‌سالاری، احترام و محبت، مسئولیت‌پذیری، حفظ شأن انسانی، وفای به عهد، نظارت و پاسخگویی، ... را برای تربیت مدنی تبیین نموده است. ساحت تربیت زیستی و بدنی ناظر به حفظ و ارتقای سلامت و رعایت بهداشت جسمی و روانی متریبان در قبال خود و دیگران، تقویت قوای جسمی و روانی، مبارزه با عوامل ضعف و بیماری، حفاظت از محیط‌زیست و احترام به طبیعت است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۵). در بررسی این ساحت تربیتی، ۸ مؤلفه تبیین شد و برای هر کدام مصادیقی مستنداً استخراج گردید. ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری ناظر به رشد قوه‌ی خیال و پرورش عواطف، احساسات و ذوق زیبایی‌شناختی متریبان است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۷). در بررسی این ساحت تربیتی، ۱۳ مؤلفه تبیین شد و برای هر کدام مصادیقی مستنداً استخراج گردید. ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای ناظر به رشد توانایی‌های متریبان در تدبیر امر معاش و تلاش اقتصادی و حرفه‌ای است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۰۹). در بررسی این ساحت تربیتی، ۸ مؤلفه تبیین شد و برای هر کدام مصادیقی مستنداً استخراج گردید. ساحت تربیت علمی و فناوری ناظر به رشد توانمندی افراد جامعه در راستای فهم و درک دانش‌های پایه و عمومی، کسب مهارت دانش‌افزایی، به‌کارگیری شیوه‌ی تفکر علمی و منطقی، توان تفکر انتقادی، آمادگی جهت بروز خلاقیت و نوآوری و نیز ناظر به کسب دانش، بینش و تفکر فناورانه برای بهبود کیفیت زندگی است (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۱۱). در بررسی این ساحت تربیتی، ۱۰ مؤلفه تبیین شد و برای هر کدام مصادیقی مستنداً استخراج گردید. از آن‌جا که تفکر و پرورش آن بخش مهمی از این ساحت تربیتی می‌باشد، لذا این یافته با یافته‌های بیجنوند و همکاران (۱۳۹۱)، همخوانی دارد. ایشان نیز در پژوهش خود مؤلفه‌هایی از جمله قضاوت با معیار روشن و پرهیز از تعجیل در قضاوت، استدلال در امور، حقیقت‌جویی، بررسی مسائل از زوایای مختلف، دوری از اغراض شخصی، شفاف‌سازی و عینیت‌گرایی در امور، انعطاف‌پذیری در عقاید، شک‌گرایی معقول (تردید سازنده)، احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها، کنجکاوی و ... را برای تفکر انتقادی تبیین نموده‌اند.

لذا می‌توان نتیجه گرفت که ارتباط زیادی بین ساحت‌های تربیتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و نهج البلاغه به عنوان یکی از متون اسلامی ارزشمند وجود دارد و پژوهش‌هایی این‌چنینی می‌تواند به غنی‌تر ساختن اسناد تعلیم و تربیت توسط متون دینی و اسلامی کمک نماید.

### پیشنهادات

با توجه به این نکته‌ی مهم که فلسفه و ارزش‌های حاکم بر جامعه‌ی ما از دین مبین اسلام نشأت می‌گیرد و نیز با توجه به اینکه نظام تعلیم و تربیت، مهم‌ترین عنصر در پرورش ارزش‌های حاکم بر جامعه در بین



افراد جامعه می‌باشد و همچنین با دقت نظر به اینکه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به منظور تحولی عمیق در نظام تعلیم و تربیت کشور و در جهت تعلیم و تربیت اسلامی تدوین شده است؛ لذا به دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت اکیداً پیشنهاد می‌شود که نتایج پژوهش‌هایی مانند پژوهش حاضر را که میزان برخورداری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از منابع دینی و اسلامی را نشان می‌دهد، مورد ملاحظه قرار داده تا بر غنای عملکرد و نتایج سند تحول بنیادین افزوده گردد.

## منابع

- قرآن مجید
- نهج البلاغه
- آل حسینی، فرشته و همکاران (۱۳۹۱)، فلسفه‌ی تربیت در جمهوری اسلامی ایران و مسئله‌ی ربط، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیستم، شماره ۱۵.
- ادیب علی، محمدحسین (۱۳۷۹)، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، تهران: انتشارات مؤسسه انجام کتاب، چاپ اول.
- بیخونند، فرامرز (۱۳۸۹)، تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق تربیت مدنی از منظر نهج‌البلاغه، همایش ملی سیره علوی (بازشناسی اخلاق اجتماعی در سیره‌ی علوی)، لرستان، دانشگاه لرستان.
- بیخونند، فرامرز و باقری، خسرو (۱۳۹۱)، تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق عبودیت از منظر نهج‌البلاغه، اولین همایش نهج‌البلاغه و علوم انسانی، همدان، دانشگاه بوعلی‌سینا.
- بیخونند، فرامرز و همکاران (۱۳۹۱)، تبیین مؤلفه‌ها و مصادیق تفکر انتقادی از منظر نهج‌البلاغه، دومین همایش نهج‌البلاغه و علوم انسانی، همدان، دانشگاه بوعلی‌سینا.
- پیروانی‌نیا، پونه و پیروانی‌نیا، پگاه (۱۳۹۲)، تحلیل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از نظر میزان اهمیت به یادگیری سازمانی، فصلنامه یادگیری الکترونیکی مدیا، شماره ۱۴.
- حاجی‌بابایی، حمیدرضا (۱۳۹۱)، ویژگی‌های مدرسه‌ای که دوست دارم با توجه به سند تحول بنیادین، فصلنامه‌ی نوآوری‌های آموزشی، شماره ۴۲.
- رفیعی، بهروز (۱۳۸۱)، *آرای دانشمندان مسلمان در مباحث تعلیم و تربیت*، جلد چهارم، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- شریعتمداری، علی (۱۳۸۶)، *اصول و فلسفه تعلیم و تربیت*، چاپ سی و دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۶۴)، *فرهنگ علوم رفتاری*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۷۶)، *فلسفه آموزش و پرورش*، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم.
- صالحی، اکبر و تهامی، رحیمه السادات (۱۳۸۸)، بررسی و تحلیل عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه، دوفصلنامه تربیت اسلامی، سال چهارم، شماره ۹.
- عمید، حسن (۱۳۶۲)، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ دوم.
- فایضی، علی و آشتیانی، محسن (۱۳۷۵)، *مبانی تربیت و اخلاق اسلامی*، قم: انتشارات روحانی.
- مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰)، تهران، دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.
- مزینانی، محمدصادق (۱۳۸۲)، روش‌های تربیتی سیاسی کارگزاران از منظر امام علی علیه‌السلام، حکومت اسلامی، سال ششم، شماره ۲۲.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۶)، *جاذبه و دافعه‌ی امام علی علیه‌السلام*، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۱)، *تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران: انتشارات صدرا.
- میالاره، گاستون؛ و یال ژان (۱۳۷۰)، *تاریخ جهانی آموزش و پرورش*، ترجمه‌ی محمدرضا شجاع رضوی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، جلد ۱ و ۲.

- نیکزاد، محمود (۱۳۷۵)، کلیات فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات کیهان.
- هاشمی‌اردکانی، سیدحسین (۱۳۸۸)، عوامل تربیتی در مسیر کمال وجودی انسان از منظر نهج‌البلاغه، تربیت اسلامی، سال چهارم، شماره ۸.